

Alfred Toepfer - Nederduitser, Pan-Germaan of Groot-Nederlander?

J. IPEMA

Op 8 oktober stierf in Hamburg de bekende graanhandelaar en mecenas Dr. Alfred C. Toepfer, enkele maanden voor hij honderd jaar zou geworden zijn. Hij was een van de succesvolste kooplieden van deze eeuw geweest en had vele miljoenen verdiend, die hij echter bijna alle, langs zijn F.V.S.Stiftung, aan werken van algemeen belang en openbaar nut heeft besteed, aan jeugdherbergen en natuurbescherming (de Lüneburger Heide heeft alles aan hem te danken), aan de bevordering van kunst en cultuur in Duitsland en Europa, aan de verbetering van het internationale culturele verkeer in Europa van Engeland tot aan de Oeral. „Zugleich war er ein Mensch sehr bescheidener Lebensführung, unauffällig im Auftreten; eines seiner Leitworte " Mehr sein als scheinen", hätte von ihm erfunden sein können", schreef oud-bondskanselier Helmut Schmidt in Die Zeit. Dr. Toepfer had een speciale voorliefde voor Vlaanderen en de Nederlanden, die uit zijn verbondenheid met zijn Nederduitse heimat en zijn aanwezigheid aan het IJzerfront en in het Westvlaamse Etappengebied tijdens W.O. I gegroeid was en zich uitte in zijn contacten met vlaams-nationalisten en in de stichting van goed gedoteerde prijzen die aan verdienstelijke Vlamingen en Nederlanders verleend werden, de vooroorlogse Rembrandtprijs (C. Verschaeve, R. De Clercq, Streuvels, R. Verhulst, F. Timmermans) en de Joost-van-den-Vondel-prijs, die in de laatste jaren naar M. Wildiers, F. Baudouin en de Stichting Ons Erfdeel ging.

Het verschijnsel mecenaat dankt zijn naam aan Caius Maecenas, gunsteling van de Romeinse keizer Augustus. Deze Maecenas placht uit eigen middelen tal van kunstenaars te steunen, naar men aanneemt uit liefde voor de kunst. Vorsten, staatslieden en, sinds de negentiende eeuw, ook industriëlen namen het initiatief van Caius Maecenas over. Niet altijd handelden zij echter vanuit het motief van kunstliefde. Soms wensten zij invloed uit te oefenen op bepaalde stromingen in het geestelijk en maatschappelijk leven van hun tijd. Ook onze tijd kende zulk een mecenas: Alfred C. Toepfer, graanhandelaar en reder te Hamburg, een man die sinds de jaren dertig door middel van een stichting voor miljoenen aan prijzen verleende aan kunstenaars en wetenschapsbeoefenaren. De stichting heet FVS, afkorting van Friedrich von Schiller of, zo men wil, van Freiherr von Stein. De eerstgenoemde de dichter en vertolker van de vrijheidsgedachte, de tweede de grote staatsman van de Duitse vrij-

heidsoorlog in 1813 en initiator van belangrijke sociale hervormingen. Toepfer zelf liet beide mogelijkheden tot interpretatie van de afkorting FVS open. In 1931 werden in Hamburg de Stiftung FVS en in Bazel de Johann-Wolfgang-von-Goethe-Stiftung opgericht. De initiatiefnemer was Alfred Toepfer. De stichtingen zouden o.a. prijzen gaan verlenen voor culturele prestaties van bewoners van Noordwest-Europa, bewoners van het Nederduitse taalgebied en van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Zo kwam er een Rembrandtprijs voor letterkundigen. In 1940 werd deze prijs aan de auteur Antoon Coolen aangeboden, maar deze bedankte gezien de tijdsomstandigheden voor de eer. In 1960 werd deze prijs opnieuw ingesteld, nu onder de naam Joost-vanden-Vondelprijs, welke prijs Coolen aanvaardde.

Sinds 1960 kregen o.a. negen Nederlanders de Joost-vanden-Vondelprijs, te weten drie letterkundigen: Antoon Coolen, Jef Last en Judith Herzberg; de toneelspeler Albert van Dalsum; de taalkundige Klaas Heeroma; de kunsthistoricus Horst Gerson; de theologe mevrouw Hebe-Kohlbrugge; de vroegere procureur-generaal bij de Hoge Raad Mr. Langemeijer en de historicus prof. Kossmann. Een brede vertegenwoordiging van het cultureel-maatschappelijke leven in de Noordelijke Nederlanden, waaronder dragers van klinkende namen.

Een aantal Vlamingen bevinden zich onder de laureaten: de cultuurfilosoof Max Lamberty; de schilder en graficus Frans Masereel; mgr. Honoré van Waeyenbergh; de uitgever Maurits de Meyer; prof. Collin, voorzitter van de Kredietbank; dr. Leo Cappuyns, vicegouverneur van de provincie Brabant; prof. Gerlo van de Vrije Universiteit te Brussel; de dichter en vertaler Anton van Wilderode; de schilder Roger Raveel en de filoloog prof. Gilbert de Smet. De overige laureaten zijn Duitsers van wie prof. Franz Petri de bekendste is. Met hem zullen wij ons in dit stuk nog bezighouden. De taalkundige prof. Dahlberg is een Zweedse laureaat.

Maar er is meer: De Fritz-Schuhmacher-Stiftung verleent prijzen aan planologen en architecten. Ir. Van Traa die een belangrijke bijdrage leverde aan de wederopbouw van het in 1940 zo zwaar getroffen Rotterdam, was een van diegenen die werden onderscheiden. Dan is er een Europaprijs voor monumentenzorg die o.a. naar Brugge en Deventer ging. Sinds 1973 bestaat de Europaprijs voor volkskunst. Wie „sich durch überragende völkerverbindende und humanitäre Leistungen im Geiste Johann Wolfgang von Goethes auszeichnet” komt in aanmerking voor de Hansische Goethe-Preis. In 1977 was dat de Nederlandse theoloog Visser 't Hooft. Anderen waren o.a. Carl Jacob Burckhardt, Martin Buber, Gabriel Marcel, Walter Gropius, Paul Tillich, Theodor Heuss, Benjamin Britten, Hans Arp en Carlo Schmid. Natuurbeschermers kunnen worden onderscheiden met de Alexander-von-Humboldt-Medaille of met de Van Tienhoven-Preis. Eerstgenoemde prijs werd in 1975 verleend aan Prins Bernhard der Nederlanden.

Een zeer belangrijke onderscheiding is de Europa-Preis für Staatskunst die nog slechts eenmaal werd toegekend en wel aan de vroegere Britse premier Edward Heath voor zijn werken aan de toenadering van Groot-Brittannië tot de Europese Gemeenschap. De Strassburg-Preis onderscheidt hen die voor de Frans-Duitse toenadering ijveren. De in Bazel gevestigde Johann-Wolfgang-von-Goethe-Stiftung tenslotte verleent de Rembrandt-preis. In 1965 kreeg de in Zwitserland woonachtige Vlaamse schilder Albert Servaes deze prijs.

Een indrukwekkend geheel, deze stichtingen waarvan de Hamburgse graanhandelaar de initiator is. Sinds kort zijn er zelfs contacten tussen de FVS en cultureel-wetenschappelijke instellingen in de Sovjetunie.¹

Op mecenas Alfred Toepfer valt zelden het schijnwerperlicht der publiciteit. Wie was Alfred Toepfer, wat bewoog hem, wat was zijn achtergrond?

In 1986 verscheen in de *Duitse Kroniek* een artikel over de Stichting FVS,² waarin echter meer een beschrijving van de huidige activiteiten der stichting werd gegeven; de „Hamburger Kaufmann Alfred Toepfer” blijft een min of meer mysterieuze persoonlijkheid. Meer licht op Toepfer werpt een interview door Ben Witter in het Duitse weekblad *Die Zeit*.³

Ik was de naam Toepfer al eerder tegengekomen en wel in De Jongs *Het Koninkrijk der Nederlanden in oorlogstijd*.⁴ Hij vermeldt Toepfer daar als de eerste Duitser die na de capitulatie van het Nederlandse leger contact opnam met de weer opgedoken leider van de NSB ir. A. Mussert. Hij schetst Toepfer als de vertegenwoordiger van een groep Noordduitsers en Westfaalers die met of zonder steun van officiële instanties of van de NSDAP contacten met Nederlanders probeerde te zoeken of zelfs te bestendigen. De Jong achtte het echter niet uitgesloten dat deze contacten met politieke bijbedoelingen werden aangeknoopt of onderhouden. Er was nog een andere instantie die zich met dergelijke contacten bezighield: de *Volksdeutsche Mittelstelle* die onder leiding stond van SS-Obergruppenführer *Werner Lorenz*. Wij zullen hem in dit stuk nog tegenkomen.

De Jong noemt Toepfer een vermogend man die beurzen verleende aan jongeren uit het vroegere Hanzegebied. Zo konden boerenzoons op zijn landgoederen op de Lüneburger Heide in moderne landbouwmethoden worden geschoold. En verder: Toepfer wist samenwerking tot stand te brengen met de volkshogeschool te Bakkeveen die door een zekere dr. Van der Wielen, een Groot-Nederlander, was opgericht.⁵ De naar Toepfer's landgoederen uitge-

1. Mededeling van Toepfer aan de schrijver tijdens een gesprek in maart 1987.

2. H.J. LELOUX, De Hamburg Stichting F.V.S., *Duitse Kroniek*, 36, zomer 1986, nr. 1-2.

3. BEN WITTER in *Die Zeit* van 3 augustus 1984.

4. L. DE JONG, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 4, p. 206 v.v.

5. Hendrik van der Wielen richtte de volkshogeschool Allardsoop op en was een van de belangrijkste vormgevers van het volkshogeschoolwerk in Nederland en Vlaanderen. Zie het art. van P. VAN HEES, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2.

zonden Nederlandse boerenzoons bleken echter te worden blootgesteld aan nationaal-socialistische propaganda, waarop aan die contacten een abrupt einde kwam. Tot zover De Jong.

Hoe was het nu precies gesteld met die nationaal-socialistische indoctrinatie? Enig uitsluitsel geeft de in 1914 naar Nederland uitgeweken Vlaamse drukker en publicist Jef Hinderdael.⁶ Hij verbleef in 1933 enige weken op Toepfers *Hof Thansen* op de Lüneburger Heide en ontdekte aldaar Hitler en het nationaal-socialisme. Uit zijn *Brieven van de Lüneburger Heide* spreekt Nederlandse stamverbondenheid. De gang van zaken op zijn landgoederen kan een man als Toepfer niet zijn ontgaan. Was Toepfer dus een Nazi? De zaak is gecompliceerd. In het curatorium van de door Toepfer in 1931 ingestelde Rembrandt-Preis zat o.a. het Tweede-Kamerlid voor de NSB mr. A.J. van Vessem. De sfeer rondom Toepfer zou dus nationaal-socialistisch 'angehaucht' kunnen zijn. Nu was Van Vessem niet echt representatief voor de 'bruine' levensbeschouwing. Hij was een Groot-Nederlander wie het in de eerste plaats om de Nederlandse zaak ging. Tijdens de bezetting zou hij zich dan ook niet of nauwelijks aan vormen van collaboratie schuldig maken. Het ontbrak hem waarschijnlijk aan moed om zijn lidmaatschap van de NSB op te zeggen. Over Toepfer zegt een en ander dus nog niet zoveel. Men moet zich realiseren dat de opvattingen van zo menig niet-Nazi, of zelfs anti-Nazi, betreffende de rol van Duitsland op het wereldtoneel weinig verschilden van die hunner nationaal-socialistische landgenoten. Er was hoogstens een verschil van mening over de wijze waarop bepaalde doelstellingen verwezenlijkt moesten worden. Wie bijvoorbeeld tegen het Verdrag van Versailles fulmineerde, behoefde nog lang geen Nazi te zijn. Volgens De Jong lag Toepfer zelfs overhoop met de „groten van de Nazi-partij in Hamburg” en werd hij door hun toedoen gearresteerd. Door invloedrijke relaties, o.a. bij de Abwehr, zou hij weer op vrije voeten zijn gekomen.⁷ Dit wordt bevestigd in het interview dat Ben Witter hem in *Die Zeit* afnam.⁸

Op 17 mei 1940 zit Toepfer in de kwaliteit van *Leutnant* bij de Duitse Wehrmacht bij Mussert op de Maliebaan in Utrecht. Welke missie had hem daarheen gevoerd? De Jong geeft daarover geen uitsluitsel. Mussert zelf heeft Toepfers bezoek in zijn dagboek vermeld. Het kan niet anders of hij was zeer teleurgesteld over het feit dat men hem goed genoeg vond voor een Duitser met de betrekkelijk lage rang van luitenant. Aan de andere kant: het ging hier natuur-

6. Zie het artikel van Gilbert DE SMET over Hinderdael, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1.

7. Zie DE JONG, *Het Koninkrijk...*, deel 4, eerste helft, p. 208.

8. Zie *Die Zeit*, Nr. 32, 3. August 1984.

lijk niet om zo maar een luitenant; Toepfer was als burger in ieder geval een man van betekenis die over invloedrijke kennissen beschikte. Mussert dan schrijft het volgende:

„Langdurig onderhoud met Toepfer over de toekomst van Nederland (...) „de opbouw van Groot-Nederland en de weg daarheen die gevolgd moet worden. Samenstelling voorlopig bewind met deelneming van de NSB, daarna geleidelijke ontwikkeling en uitbouw. Resultaat: volkomen overeenstemming tussen de opvattingen van Toepfer en mij.”⁹

Men zou uit deze dagboeknotitie de conclusie kunnen trekken dat Toepfer het toekomstige Nederland zag als een staat met een beperkte zelfstandigheid, namelijk als een min of meer autonome staat binnen het geheel van een Germaanse statenbond, waarin Duitsland de toon zou aangeven. Zo was immers de gedachtengang van Mussert. In september 1940, korte tijd dus na zijn gesprek met Toepfer, zond Mussert een telegram aan Hitler waarin hij verklaart het welzijn van het Nederlandse volk in diens handen te leggen en zijn bevelen af te wachten.¹⁰

Overigens was Mussert niet de enige Nederlander met wie Toepfer in mei 1940 contact zocht. Daar waren nog de leider van Zwart Front *Arnold Meyer* alsmede de Amsterdamse hoogleraar in de klassieke archeologie en kunstgeschiedenis dr. *G.A.S. Snijder*, een man die de „nieuwe tijd” hartstochtelijk was toegedaan. Zo had hij nogal duistere artikelen gepubliceerd over de relatie tussen Rijk en Staat. Snijder werd lid van de NSB en later van de Germaanse SS. Zijn streven was gericht op het doen ontwaken van de volgens hem in ons volk sluimerende „volkse krachten”. Tijdens de bezetting werd hij voorzitter van de Nederlandse Kultuurraad en leider van de Germaansche Werkgemeenschap.¹¹

Van Arnold Meyer moet Toepfer een bijzonder lage dunk hebben gehad. Hij zou Meyer tegenover Van der Wielen hebben beschreven als een geestverwant van de jezuïetenpater Muckermann.¹² Wie was deze pater Muckermann die Toepfers sympathie niet bepaald genoot? Pater Muckermann had voor de *Machtübernahme* tot de felste bestrijders van het nationaal-socialisme behoord en was in 1934, na de „Roehm-Putsch”, naar Nederland gevlucht. Vanuit Oldenzaal gaf hij het katholieke weekblad *Der deutsche Weg* uit, een orgaan dat de Sicherheitspolizei aanzienlijke zorgen baarde.¹³

9. Zie DE JONG, *Koninkrijk...*, deel 4, p. 208.

10. Zie mr. Reine FRIEDMAN-VAN DER HEIDE, *Drie processen*, Amsterdam, 1946.

11. Zie N.K.C.A. IN 'T VELD, *De SS en Nederland*, Den Haag, 1976, p. 926.

12. Zie G.R. ZONDERGELD, *Een kleine troep van haat vervuld*, Arnold Meyer en het Nationaal Front, 1986, p. 220.

13. Zie DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 1, p. 501-504.

Mussert-biograaf Meyers noemt Toepfer „een merkwaardig particulier met aanmerkelijk meer fantasie dan gewicht”.¹⁴ Dit in tegenstelling tot een zekere dr. Scheuermann en een majoor Müller van de *Abwehr*, die Mussert eveneens bezochten, maar deze niet meer dan feitelijke mededelingen over de organisatie van de Militärverwaltung konden verstrekken, „wel wetend dat zij allerm minst bevoegd waren om bij de leider van de NSB verwachtingen te wekken die niet gehonoreerd zouden worden”.¹⁵ Toepfer maakte zijn uitstapjes overigens in de auto van een vooraanstaand NSBer. Pas eind 1943 schijnt die auto ergens in de buurt van Parijs te zijn teruggevonden. In mei was Toepfer verbonden aan de staf van de Militärbefehlshaber in Den Haag en ondernam hij bezoeken aan o.a. Antwerpen, Gent en Brussel.¹⁶ In 1943 bezocht Toepfer Spanje en in april van dat jaar is hij in Parijs alwaar hij zijn oude vriend *Ernst Jünger* ontmoette die hem in zijn dagboeken vermeldt.¹⁷ Beide heren voerden geheimzinnige gesprekken op een bankje in een park. Toepfer bewoog Jünger ertoe een oproep aan de Europese jeugd te concipiëren en deze oproep verscheen inderdaad onder de naam *Der Friede*, in druk echter pas *na* de oorlog. De Stiftung FVS zou dit geschrift in 1985 als Sonderdruck uitgeven voorzien van een door Toepfer geschreven voorwoord.¹⁸ Daarin schrijft Toepfer dat hij, evenals Jünger, behoorde tot de staf van de Militärbefehlshaber. Jünger's concept in *Der Friede* moet wel heel iets anders geweest zijn dan wat in mei 1940 tussen Mussert en Toepfer was besproken. Jünger gaat in zijn 'oproep' uit van een volledige overwinning op nationalisme en rassenwaan in het toekomstige Europa, dat naar het voorbeeld van de USA en Zwitserland zou zijn beheerst door de ideeën van menselijke vrijheid, tolerantie en sociale gerechtigheid. Toepfer schrijft o.a. in zijn *Zum Geleit*: „Sie (die Schrift 'Der Friede'; J.I.) wurde mitten im Zweiten Weltkrieg in Paris, auf dem Höhepunkt deutscher militärischer Entfaltung in Europa, in langen einsamen Zwiesgesprächen konzipiert und erhielt im Sommer 1943 ihre endgültige Form”.¹⁹ Dat was echter al ruimschoots na de val van Stalingrad en het is de vraag of hier nog wel kon worden gesproken van een „Höhepunkt deutscher militärischer Entfaltung”. Hielden Toepfer en Jünger soms rekening met een Duitse nederlaag en wilden zij voor hun land redden wat er te redden viel in een straks verenigd Europa?

Verder was er weinig bekend over de activiteiten van Toepfer. Hij verdween in de nevelen van de laatste oorlogsjaren om pas weer in 1960 van zich te doen spreken met zijn F.V.S., de royale prijzen en stipendia.

*
* *

14. Jan MEYERS, Mussert - Een politiek leven, Amsterdam, 1984, p. 173.

15. DE JONG, Koninkrijk..., deel 4, eerste helft, p. 208.

16. Mededeling van Toepfer aan de schrijver in maart 1987.

17. Zie Ernst JÜNGER, Werke, Band 3, p. 49 en 113.

18. ERNST JÜNGER, Der Friede, Stiftung F.V.S. zu Hamburg, 1985.

19. ERNST JÜNGER, Der Friede, Stiftung F.V.S. Hamburg, zum Geleit.

Tijdens de lectuur van Ernst Jüngers recente dagboeken *Siebzig verweht*²⁰ kwam ik de naam Toepfer weer tegen. Ik overwoog hem te benaderen omdat hij wellicht voor mij als Jünger-onderzoeker van waarde zou kunnen zijn en — niet in de laatste plaats — omdat deze persoonlijkheid mij steeds meer was gaan boeien. Mijn brief beantwoordde hij snel en een paar weken later zat ik tegenover hem in zijn sobere werkkamer in een kantoorpand aan de Binnen-Alster in Hamburg. Een opvallend kleine, licht gebogen man die voor een zeventiger zou kunnen doorgaan. Ik bedenk dat hij al 93 is. Hij is zakelijk, maar niet onvriendelijk: „Schießen Sie los!” Na enkele vragen mijnerzijds is hij vrijwel aan één stuk door aan het woord.

In 1894 in Hamburg geboren groeit hij op in het eenvoudige milieu van een kleine winkelier. Al op zeer jeugdige leeftijd is hij op een kantoor werkzaam en volgt hij de lessen op een avondschool, alwaar hij een soort ULO-diploma behaalt. In 1913 wordt hij een enthousiast lid van de beweging van de *Wandervögel*, de jeugdbeweging die exemplarisch is voor het verzet tegen de geest van het *Wilhelmisme* en tegen de pretenties van ouders en leraren. Onder het zingen van oud-Duitse volksliederen trekt hij met zijn geestverwanten door bos en hei en zit hij mijmerend bij het laaiend kampvuur. Zij zoeken allen het pure, onbedorvene, dat de Gründerjahre in steeds mindere mate bieden, en mijden alcohol en nicotine. Zij lezen *Helmut Harringa* van Hermann Popert,²¹ het verhaal van een student die wegens de bezoedeling van zijn reinheid door een meisje van lichte zeden de dood in de woeste golven van de Noordzee zoekt en vindt. Zij verslinden een boek als *Rembrandt als Erzieher* van Julius Langbehn, een duistere romanticus die een groot Nederduits rijk wil stichten dat een tegenwicht zal vormen tegen het met Slavische, Franse en Joodse elementen doortrokken Pruisen. In 1914 melden de Wandervögel zich en bloc als Kriegsfreiwillige en slechts weinigen overleven de oorlog.

Als infanterist maakt Toepfer de legendarische slag bij Tannenberg in Oost-Pruisen mee en wordt in 1915 tot 2e luitenant bevorderd. Vervolgens vecht hij aan het westelijk front bij Ieper en later bij Verdun. Driemaal raakt hij gewond en op de beruchte „9e november” 1918 verlaat hij net het Lazarett. Hij steekt onmiddellijk de handen uit de mouwen en leidt drie mitrailleurcompagnieën naar Hamburg-Altona. In Hamburg en in andere delen van het Rijk is het roerig en Toepfer ziet dat de chaos om zich heen grijpt: arbeiders- en soldatenraden delen de lakens uit, anarchistische benden, aangevuurd door op relletjes beluste straatjeugd, marcheren zingend door de straten. De SPD, nu in het bezit van regeringsverantwoordelijkheid, heeft soldaten nodig als „Ordnungshüter” en Toepfer meldt zich in Berlijn aan bij een *Vrijkorps*. Dat is

20. Ernst JÜNGER, *Siebzig verweht*, Sämtliche Werke, Band 4, p. 36.

21. Hermann POPERT, *Helmut Harringa. Eine Geschichte aus unserer Zeit. Fürs deutsche Volk* hrsg. vom Dürerbunde, 1910.

in januari 1919, de maand waarin de leiders van de Spartacusopstand, Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht, door soldaten van de Gardekavallerie-Schützendivision worden gedood.

Aan het eind van dat jaar heeft Toepfer er genoeg van, hij trekt zijn uniform uit en gaat zich bezighouden met de handel in stro, hooi en dopheide. Als de Geallieerden de handel in granen vrijgeven, legt hij zich daarop toe. Als graanhandelaar leert hij Amerika en Rusland kennen. Financieel gaat het hem voor de wind, maar de geest van de Wandervogel blijft hem nog steeds beheersen: in 1925 sticht hij een drietal jeugdherbergen en weldra zijn er jeugdherbergen in Rostock, Thüringen, het Burgenland en in de Vogezen. Liefde voor de natuur, eerbied voor haar immanente „Ordnungsprinzip”, dat is wat hem aanspreekt, terwijl hij het kunstmatige, het onechte, of dit nu een lipstick is of neoneclame, uit het diepst van zijn hart verfoeit.

In 1931 richt hij dan de fameuze stichting FVS op. Het zijn bepaalde ideeën die hem tot deze stap hebben gebracht: in de eerste plaats wil hij stimulerend werken op kunstenaars en wetenschapsbeoefenaren. Zij immers kunnen bij uitstek een tegenwicht vormen tegen de negatieve bijverschijnselen van de civilisatie, tegen urbanisatie en massificatie; daarnaast leeft bij hem de gedachte dat het ongezond is als kinderen het kapitaal hunner ouders erven. Zij hebben, volgens Toepfer, slechts recht op de best mogelijke opleiding, niet meer en niet minder. Hij gaat door met het aanmoedigen van vertegenwoordigers van kunsten en wetenschappen, niet alleen Duitsers maar ook Nederlanders, Vlamingen, Engelsen, Scandinaviërs en Balten.

Maar dat is niet alles: Toepfer sticht conferentieoorden, volkshogescholen en de handel in granen floreert. In de jaren 1925 gaat hij zich bewegen in die merkwaardige kringen die later wel eens treffend worden aangeduid als „die linken Leute von rechts”. Hun meest markante vertegenwoordiger is ongetwijfeld *Ernst Niekisch*, die een orgaan uitgeeft dat de naam *Widerstand* draagt. Het is deze Niekisch met wie Toepfer in Berlijn herhaaldelijk ontmoetingen heeft en wiens blad hij financieel steunt. Hij laat de tekenaar van het blad, de later zo bekende *A. Paul Weber*, voor onbepaalde tijd op zijn landgoederen wonen. Het is in deze kringen van het *nationaal-bolsjewisme* dat hij *Ernst Jünger* leert kennen. Jünger schrijft aan de „Bijbel” van het Nationaal-bolsjewisme: *Der Arbeiter*.

Na de 30ste januari 1933 krijgt Toepfer problemen met de nieuwe machthebbers. Hij vertelt hoe hij op de Hamburgse effectenbeurs voor zijn joodse collega's, wie men het zakendoen onmogelijk wil maken, opkomt. Deze houding leidt ertoe dat de Gestapo een hinderlijke belangstelling voor Toepfer gaat ontwikkelen. Voor de zekerheid stapt hij uit de firma en laat die in een commanditaire vennootschap omzetten. De moeilijkheden blijven echter niet uit en in 1936 wordt Toepfer door de Gestapo gearresteerd op beschuldiging van deviezenmokkel met behulp van zijn Goethe-Stiftung in Bazel. Bovendien verdenkt men hem van hulpverlening aan de leden van de voormalige Niekisch-

Kreis. Niekisch zelf was inmiddels al tot langdurige tuchthuisstraf veroordeeld wegens hoogverraad. Elf maanden brengt Toepfer dan door in de kerkers van de Hamburgse Gestapo, het grootste deel van de tijd in Einzelhaft. Het zou de bedoeling zijn geweest hem in een van de concentratiekampen die als paddestoelen uit de grond rijzen op te sluiten. Daar interenieert een oude vriend van Toepfer, de generaal en professor Haushofer, geopoliticus en vader van de in 1945 vermoorde Albrecht Haushofer, die de indrukwekkende *Moabiter Sonette* schreef. Een vroegere student van Haushofer is de plaatsvervanger van de Führer en heet Rudolf Hess. Haushofer benadert Hess met het resultaat dat Toepfer op vrije voeten wordt gesteld. Toepfer hoort overigens pas van deze interventie als hij na de oorlog samen met de voormalige Gestapo-chef van Groot-Berlijn gevankelijk door de Britten wordt weggevoerd. Spoedig na zijn vrijlating duikt hij onder in de Wehrmacht, „die aristokratische Form der Emigration”, zoals Gottfried Benn zei, toen hij zich liet reactiveren. De firma en de stichtingen komen bij notariële acte in handen van de NSDAP. Deze veer heeft Toepfer moeten laten!

In de Wehrmacht ontfermt de *Abwehr* van Admiral Canaris zich over hem. Deze Canaris is een gezworen vijand van het regime en in het bijzonder van Heydrich. Volgens Toepfer bevinden zich veel principiële anti-Nazi's in de lederen van de Abwehr. Generalmajor *Hans Oster* is een van de bekendste. In 1940 maakt *Leutnant* Toepfer deel uit van de staf van het 18e Leger dat o.a. Nederland zal bezetten. Er volgen dan de eerder genoemde contacten met Mussert, Meyer en Snijder. Hij maakt mij duidelijk dat hij onmiddellijk na de Duitse bezetting van de Nederlanden werd ingezet „um mit den verschiedensten niederländischen Kreisen Fühlung zu nehmen und über die Stimmung zu berichten”. Als bewust Nederduitser heeft hij zich altijd willen inzetten voor sterke culturele banden tussen Nederlanders, Vlamingen en Nederduiters. Korte tijd is hij in Den Haag gestationeerd en onderneemt van daaruit tochtjes naar Vlaanderen om daar met geestverwanten te spreken. Daaraan komt een abrupt einde als Heydrich, Chef der Sicherheitspolizei und des SD, lucht krijgt van Toepfers activiteiten in de Lage Landen. Hij wordt overgeplaatst naar Parijs, waar de Militärbefehlshaber zetelt, General der Infanterie von Stülpnagel, een man van hoge en nobele beginselen. Daar volgen zijn gesprekken met Ernst Jünger, zijn oude vriend uit de Niekisch-tijd. Hij bevestigt de ontstaansgeschiedenis van *Der Friede*.

Toepfer wordt tot Hauptmann bevorderd en naar het Oostfront overgeplaatst. In die tijd weet hij met behulp van een bevriende Kriegsfreiwilliger uit 1914 zijn in partijhanden overgegangene stichting FVS weer in handen te krijgen. Die bevriende relatie is SS-Obergruppenführer Werner Lorenz, hoofd van de *Volksdeutsche Mittelstelle*. Wij kwamen hem al eerder in dit stuk tegen.

Na de capitulatie komt Hauptmann Toepfer weer thuis in Hamburg, maar de rust thuis is van korte duur: in 1946 wordt hij als voormalig officier van de Abwehr door de Britten in een speciale gevangenis opgesloten. Zijn gezinsleden

moeten binnen een half uur het huis verlaten. Hij weigert verklaringen over zijn vroegere contacten als lid van de Abwehr af te leggen en zit een vol jaar in eenzame opsluiting, die hij ook heden nog als erger beschouwt dan zijn detentie bij de Hamburgse Gestapo. De Britten verdenken hem ervan dat zijn stichtingen nationaal-socialistische mantelorganisaties zijn geweest en dat zijn arrestatie door de Gestapo slechts camouflage was. Na het jaar 'eenzame opsluiting' volgt nog een jaar 'gewone' gevangenschap en in 1948 is Alfred Toepfer weer vrij man. Tijdens zijn gevangenschap heeft hij iets nuttigs gedaan: hij heeft Nederlands geleerd. Tot zover Toepfers relaas.

Het is van belang dieper in te gaan op hen die Toepfer volgens zijn zeggen altijd „sehr geschätzt” heeft: Julius Langbehn en Ernst Niekisch. Ook Haushofer verdient onze aandacht in dit opzicht.

Wie was Julius Langbehn, de man wiens *Rembrandt als Erzieher* (1890) maar liefst 72 drukken beleefde? Hij leefde van 1851 tot 1907 en wilde een tweede Nietzsche zijn. In oktober 1889 probeerde hij de toen geestelijk gestoorde Nietzsche door middel van een door hem bedachte therapie te genezen. Nietzsche moet daardoor zo in woede zijn ontstoken, dat Langbehn ijlings het hazenpad koos.²² Een foto van Langbehn uit de jaren negentig van de vorige eeuw toont een bebaarde man met wereldvreemd sturende ogen.

In zijn beroemde boek stelt Langbehn de *bloedgemeenschap* in een cultuur centraal en verwerpt hij de vorming van staten via het verachtelijke middel van de politiek en zelfs de taal. Hij hamerde op het ras als fundamenteel beginsel. De Pruisen — met als centrum Berlijn — gingen volgens hem van het tegendeel uit, hetgeen niet verwonderlijk was, daar zich onder hen belangrijke Slavische, Franse en Joodse invloeden breed maakten. Pruisen, Wilhelm II en de Gründerzeit met haar ongebreideld materialisme. Maar er is meer. Langbehns hoop voor de toekomst was een Nederduitse constellatie waarin de gestalte van de „Duitser” Rembrandt centraal zou staan en die behalve Noordduitsers en Hollanders ook Vlamingen, Denen en zelf Engelsen zou omvatten. Langbehn verwierp de scheiding van staten door middel van politieke grenzen, geschiedenis of taal en hij beschouwde „bloed” als machtiger dan politieke nationaliteit of taal. Het ontbreekt Duitsland aan een schakel met de rest van de wereld: *Es bedarf eines vermittelnden Organs, eines Bindeglieds, einer Brücke — zwischen Deutschland und der übrigen Welt: In der See ist sie gegeben. Und als ein Brückenkopf dient ihr jener Kranz von dominierenden germanischen Staaten, welcher das heutige Deutsche Reich nach Nordwesten hin halbkreisförmig umschließt. Die jetzige deutsche Politik ist eine Politik der Blutsverwandtschaft; sie erstreckt sich vorwiegend auf die inneren Stämme Deutschlands; sie sollte sich aber auch, zunächst geistig und später vielleicht wirklich, auf seine ä u ß e r e n Stämme erstrecken. Hier liegt die Reserve*

22. Werner ROSS, *Der ängstliche Adler*, p. 792.

*seiner Kraft! Der amphibische Teil Deutschlands, die Seestämme, müssen möglichst in seine künftige Interessensphäre mit einbezogen werden.*²³ Is deze uitspraak een verkering voor Toepfers latere ideeën over de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden? Langbehn richtte zich met zijn concept uitsluitend tot de jeugd en de jeugd luisterde! Zij verzette zich immers tegen de toenevende mechanisering van het leven, tegen het kapitalisme, tegen de grote stad, en zocht een kader voor haar verzet tegen de geest van de tijd. Het merkwaardige is dat Langbehns invloed na 1918, dus elf jaar na zijn dood, het grootst was. Dat het werk van Langbehn de Noordduitse groep die De Jong in zijn geschiedwerk noemt en waartoe hij ook Toepfer rekent, heeft beïnvloed, lijkt mij niet onwaarschijnlijk. Een Groot-Nederduitse samenleving die de roemrijke tradities van de Hanze zou voortzetten, Nederduitsland van Kales tot Riga, een waarlijke macht onder de machten en opgewassen tegen de Britten, met een schitterende cultuur (Vlaanderen), commercie en koloniën (Holland) en een volkrijk achterland met boeren als reservoir voor soldaten (Noord-Duitsland). Beschouwde men dit als een tot nu toe gemiste kans?

Speelde Julius Langbehn een belangrijke rol in Toepfers jeugd, *Ernst Niekisch* occupeerde hem na de Eerste Wereldoorlog, eind van de jaren twintig, begin van de jaren dertig. Ernst Niekisch, geboren in 1889 als zoon van een 'Feilenhauer', dus een arbeider, wordt onderwijzer, treedt toe tot de SPD en is na het uitroepen van de republiek in 1918 voorzitter van de Zentralrat der Arbeiter- und Soldatenräte Bayerns. Hij wordt wegens 'Beihilfe zum Hochverrat' tot twee jaar vesting veroordeeld en gaat in 1926 het tijdschrift *Widerstand* uitgeven dat tegen het Verdrag van Versailles fulmineert. Na 1933 komt hij in conflict met de Nazis en wordt in 1939 tot levenslang veroordeeld.

Niekisch is een prominente vertegenwoordiger van het Nationaal-bolsjewisme, een beweging die tijdens het interbellum een niet onbelangrijke rol speelde. „Unter 'Nationalbolschewismus' versteht man in Deutschland eine Verbindung von radikal sozialistischen und radikal nationalistischen Zielsetzungen, die auf dem Weg eines Bündnisses der beiden 'proletarischen' Nationen Deutschland und Rußland gegen den 'kapitalistischen' Westen erreicht werden sollen.“²⁴ In het door Niekisch uitgegeven tijdschrift *Widerstand* was de grondgedachte het oproepen tot verzet tegen het Verdrag van Versailles en de daarachter schuil gaande geest van het Westen en van Rome alsmede het waar- schuwen tegen elke vorm van Überfremdung. Hier zijn ongetwijfeld raakpunten met de gedachten van Langbehn. Men dient te bedenken dat de *Widerstand* van Niekisch en de zijnen in ruimere zin kan worden opgevat: verzet tegen de Republiek van Weimar, tegen de NSDAP en tegen de KPD. Ar-

23. Julius LANGBEHN, Rembrandt als Erzieher, 1922, p. 208.

24. Zie Armin MOHLER, Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932, 1972, p. 47.

min Mohler spreekt in dit verband van een „Dreifrontenkrieg”.²⁵ Het doel van Niekisch en zijn geestverwanten — mogen we ook Toepfer tot hen rekenen? — was het verwerven van de „deutsche Freiheit”. Een hinderpaal was uiteraard het Verdrag van Versailles, maar ook de geest van het Avondland: een alomvattend wereldkapitalisme met Romaans-Katholieke inslag. Niekisch was in de jaren twintig sterk beïnvloed door Spenglers magnum opus *Der Untergang des Abendlandes*. Het privé-eigendom als principe leidde volgens hem tot knechtschap van het Duitse volk en om tot ‘vrijheid’ te komen, moest Duitsland door de *Zone des Bolschewismus* heen. Men denke hier echter niet aan het Sowjetrussische model maar aan een Pruisisch model. „Seit Karl dem Großen habe sich das Germanentum zu seinem Unglück dem römischen Herrschaftsgedanken untergeordnet. Nur die preußische ‘Idee von Potsdam’ habe Ansätze eines neuen ursprünglichen Herrschaftsgedankens herausgebildet, der im Gegensatz zum abendländischen Geist gestanden habe und auf den Osten gerichtet gewesen sei. Er sei in Deutschland nicht zur vollen Entwicklung gekommen, sondern immer mehr vernachlässigt worden; jedoch habe ihn die bolschewistische Revolution in Rußland aufgegriffen. Niekisch führt hierzu aus: ‘Potsdam ist ein geistiges und politisches Formprinzip, das sich zum europäischen Osten verhält wie römische Formkraft zur europäischen Mitte. Nur im Rahmen der Ostbewegung ist es gestaltschöpferisch.’”²⁶ Het ging Niekisch in eerste instantie om een nieuw vormprincipe voor het Duitse machtsstreven en zijn ‘socialisme’ was daartoe slechts een middel. In dit opzicht heeft Spenglers *Preußentum und Sozialismus* (1919) zeker model gestaan voor het concept van Niekisch. „*Potsdam wird das Rom und das Paris der neuen Ostwelt sein, die bis zum Stillen Ozean reicht.*”

In hoeverre had Toepfer met deze denkwereld te maken? Hij heeft inderdaad Niekisch en de zijnen financieel en op andere wijze gesteund, na 1933 zelfs met gevaar voor zichzelf. Hij moet het ‘concept’ van Niekisch dus wel aanvaardbaar hebben gevonden. Wij vinden in het programma van Niekisch elementen die de vroegere ‘Wandervogel’ Toepfer moeten hebben aangesproken: - „Zwang zur Stadtfucht durch eine Wirtschafts- und Sozialpolitik, die das Leben in den Großstädten zur Hölle macht.”

- Strenge Gewöhnung der Jugend an Unterordnung, Gehorsam, kärgliches Leben, Entbehrungen und aller Art männlicher Tugenden.

- Wille zur Armut. Wille zu einfachem Lebensstil; man ist stolz, ihn dem überfeinerten Lebensstil der imperialistischen Westmächte entgegenzusetzen.”²⁷

25. Zie Armin MOHLER, *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*, 1972, p. 53.

26. Rückkehr unerwünscht, Joseph Drexels ‘Reise nach Mauthausen’ und der Widerstandskreis Ernst Niekisch, hrsg. von Wilhelm Raimund BEYER, DTV, 1980, p. 204-206.

27. Geciteerd uit „Rückkehr unerwünscht”, p. 212.

In een brief van 3 augustus 1934 nodigde Niekisch geestverwanten uit voor een 'Tagung' die door de tekenaar A. Paul Weber gecamoufleerd zou worden als een schilderijtentoonstelling. De samenkomst vond plaats in oktober 1934 op de Brümmerhof, een buiten van Toepfer op de Lüneburger Heide. Onder de aanwezigen bevonden zich de gebroeders Ernst en Friedrich Georg Jünger.²⁸ Toepfer financierde enkele reizen van Niekisch, o.a. naar Leningrad, Moskou, Kiev en Charkov. Tijdens het proces tegen Niekisch in 1939 verklaarde diens mede-verdachte Drexel dat hij niets had geweten van geldelijke steun door Toepfer. „Er hatte das Gefühl, daß Niekisch nicht haben wollte, daß er hinter seinem Rücken mit Toepfer in Verbindung trete'." ²⁹ Het is mogelijk dat Toepfer zelf tijdens dat proces in gevangenschap zat. Dat moet dan de gevangenschap zijn waarover hij zelf bericht.

Dat Toepfer door ingrijpen van professor *Karl Haushofer* in vrijheid werd gesteld, vermeldde ik al. We zijn hier bij de derde voor Toepfer belangrijke persoonlijkheid aangeland. De aard van die relatie is niet geheel duidelijk. Haushofer was in 1869 in München geboren, dus vijftientwintig jaar ouder dan Toepfer en bovendien een Beier, onbekend met enig Nederduits levensgevoel. Toch vermeldt Toepfer zijn vriendschap met Haushofer die, gezien diens interventie bij Hess, dan wel hecht geweest zal zijn. Haushofer had carrière bij de Generalstab gemaakt, had in 1908 het Japanse leger geïnstrueerd en uitgebreide reizen in Oost-Azië gemaakt. In 1913 promoveerde hij als actief dienend officier in de geografie. Tijdens de Eerste Wereldoorlog was hij artilleriecommandant en hij verliet de dienst als generaal-majoor. Na zijn habilitatie werd hij tenslotte in 1933 ordinarius voor geografie aan de universiteit van München. Tussen 1938 en 1941 bekleedde hij het Präsidium van de *Volksbund für das Deutschtum im Ausland*. Lagen daar de wortels van de vriendschap met Toepfer? Men denke in dit verband aan Lorenz. Bekend werd hij als stichter van de „geopolitische Schule", een richting die de theorie uitwerkte van de samenhang tussen *Raum und Politik*, de leer dus van de afhankelijkheid van de politiek van een volk van de geografische eigenschappen van zijn woongebied. De grondlegger was overigens niet Haushofer, maar Rudolf Kjellen, een feit waarop door Haushofer zelf altijd weer werd gewezen. Professor Karl Haushofer was een Beierse „Royalist nationalliberal-großdeutscher Gesinnung"; hij verfoeide de mentaliteit van de „plutokratische" Angelsaksen en hij droomde van een grote Alliantie tussen de „havenots" Duitsland-Rusland-Japan. Wat de buitenlandse politiek van Hitler betreft, schijnt hij slechts gelukkig te zijn geweest met het kort durende pact tussen Hitler en Stalin. Over de relatie van Haushofer tot het nationaal-socialisme heerst over het algemeen een mis-

28. Geciteerd uit 'Das Geheimurteil des Volksgerichtshofs vom 10.1.1939 im Prozeß Niekisch-Drexel-Tröger. In: Rückkehr unerwünscht, p. 230.

29. Zie Rückkehr unerwünscht, p. 351.

verstand wegens de band die bestond tussen hem en zijn leerling Rudolf Hess. Armin Mohler spreekt zelfs van een Haushofer-legende volgens welke Haushofer de kwade genius van Hitler zou zijn geweest.³⁰ In 1946 pleegde hij met zijn, halfjoodse, vrouw zelfmoord.

Er is enige verwantschap te ontdekken tussen de drie genoemde persoonlijkheden: Langbehn, Niekisch en Haushofer, ook al kan er geen sprake zijn van een echt homogeen gezelschap. Maar daar is het verlangen naar een groot, samenhangend Duits Rijk, bij Langbehn van Nederduitse couleur, bij Niekisch en Haushofer meer tenderend naar het Oosten. Daar is de afkeer van de Angelsaksische „Krämergeist”, van het liberalisme, van de Grote Stad, van de technische Vooruitgang, van ongebreideld materialisme. Voor enige vorm van separatisme kan geen plaats zijn, zelfs niet bij Langbehn. Een grote, hechte Duitse samenleving, samengesmeed door cultuur en politiek. In Toepfers bibliotheek bevindt zich Karl Haushofers *Das Werden des deutschen Volkes. Von der Vielfalt der Stämme zur Einheit der Nation* (1939). De lezer moge inmiddels een beeld van Toepfer hebben.

*
* *

Tenslotte richtte zich Toepfers belangstelling op de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, vooral de laatstgenoemde. Dat is het geval in de jaren dertig en veertig, en opnieuw sinds de jaren zestig. De betrekkingen tussen het Duitse Rijk en de Nederlanden kenden al enige traditie afgezien van Langbehns belangstelling. Tijdens de romantiek ontstaat er een zekere gerichte belangstelling voor de Nederlanden. Hoffmann von Fallersleben bewonderde vooral de Zuidelijke Nederlanden waar de resten van de middeleeuwen, die grootse tijd van eenheid, nog zo duidelijk zichtbaar waren. De bekende Duitse historicus Heinrich von Treitschke (1834-1896) had daarentegen geen goed woord over voor Nederland, ook al kon hij een zekere bewondering voor het kleine buurland wegens de strijd van de Republiek tegen Spanje niet onderdrukken. Hij was van mening dat de Republiek tijdens die strijd op schandelijke wijze in de steek was gelaten door het Duitse Rijk (*Tua res agitur!*).³¹ Volgens Treitschke was het verval in Nederland onvermijdelijk wegens het materialisme en de hebzucht van kooplieden en regenten die geen oog zouden hebben gehad voor de Saksisch-Friese provincies in het noordoosten. Hij zag de verovering van de noordwestelijke delta als een belangrijke taak voor Duitsland in de toekomst. Inderdaad deden de machtsontplooiing van Pruisen en het streven naar eenheid sommige Nederlanders het ergste vrezen. Tijdens

30. Armin MOHLER, *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932, Ergänzungsband*, p. 25-27.

31. Zie I. SCHÖFFER, *Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden*, 1956.

de laatste decennia van de vorige eeuw bestond er grote belangstelling voor Vlaanderen van de kant van het Alduïtse Verbond (*Der Alldeutsche Verband*), een beweging die in 1891 was gesticht en die wel als een mengsel van politieke romantiek en sabelkletterende, verkeerd begrepen Realpolitik werd beschouwd.³² Vooral tijdens de Boerenoorlog was het enthousiasme groot. Dat uitte zich o.a. in een hulpactie voor slachtoffers van de Britten in Zuid-Afrika. Dat waren immers stamverwanten, Hollanders, Vlamingen en Nederduitsers. Het was echter duidelijk dat de Alduïtters de Vlamingen en Noordnederlanders niet als vertegenwoordigers van zelfstandige Germaanse staten zagen, maar als Nederduitsers die evenals de Noorduïtters en Westfalen tot het Duitse Rijk behoorden. Deze denkbeelden vonden in Vlaanderen nauwelijks respons, in Nederland evenmin.³³

Omstreeks 1910 ontstond opnieuw belangstelling in Duitsland voor de Vlaamse emancipatiestrijd. Het streven naar vernederlandsing van de Gentse universiteit vond in Duitsland veel sympathie en vooral vanuit het Nederduitse taalgebied kwamen pogingen tot toenadering. Conrad Borchling, sinds 1910 hoogleraar aan het Kolonialinstituut in Hamburg, stak zijn belangstelling niet onder stoelen of banken en hij werd een stuwende kracht in de *Verein von Freunden der niederdeutschen Sprache und Literatur* in Hamburg, die de roepnaam *Quickborn* voerde. Vanuit deze vereniging werden vóór 1914 culturele contacten met Vlaanderen onderhouden. Een annexionistische geest was Quickborn, anders dan de Alduïtters, vreemd. Men ging uit van Nederduitsers en Nederlanders en wees hoogstens op de nauwe verwantschap tussen het Nederduits en het Nederlands. *Hans Friedrich Blunck*, een ander vooraanstaand lid van Quickborn, ging iets verder. Ook hij voelde de diepe verwantschap tussen Vlamingen en Nederduitsers, maar vroeg zich af: „Seit wann stehen wir unter verschiedener Obrigkeit?“ Hij beschouwde Vlaanderen als de „niederdeutsche Landschaft“ die van het Reich was losgeraakt.³⁴ Men kan zeggen dat het centrum van deze Nederduitse contacten Hamburg was en hier valt dan ook de naam van de Hamburgse „Großkaufmann“ A. Toepfer.³⁵ Hij ondersteunde en stimuleerde de genoemde contacten met financiële middelen. In 1936 werd vanwege de stichting F.V.S. door de Hamburgse universiteit de Rembrandtprijs uitgereikt aan Cyriel Verschaeve, Stijn Streuvels en René de Clercq. Vermoedelijk is dit de „Noord-Duitse Groep“ waarvan De Jong, zoals in het begin van dit artikel opgemerkt is, gewag maakt. Zekere politieke bijbedoelingen zijn echter niet aantoonbaar.

32. Armin MOHLER, *Die konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*, p. 27.

33. Een interessante studie over de betrekkingen tussen Duitsland en Vlaanderen biedt een artikelenserie van Winfried DOLDERER in *Wetenschappelijke Tijdingen*, nr. 4/1987, nr. 2/1988. Aan deze studie kon ik veel gegevens ontleen.

34. Een interessant overzicht van de activiteiten van Quickborn gaf Lammert BUNING in *Wetenschappelijke Tijdingen*, nrs. 2 en 3/1976. Hieraan ontleende ik mijn gegevens over Blunck.

35. *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, artikel Duitsland-Vlaanderen, p. 441-456.

Een ander die zich intensief met de geschiedenis van de Vlaamse Beweging bezighield was de Leipziger historicus en latere Oberarchivrat *Robert Paul Oszwald*. Hij streefde er o.a. naar het beeld dat de Alduitsers van Vlaanderen hadden, te corrigeren en poogde begrip te vinden voor de realiteit van de Vlaamse Beweging.³⁶

Tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden de Vlamingen echter te maken met de harde realiteit van de Duitse bezettingspolitiek. „Vermits de Duitse archieven openbaar gemaakt werden na de Tweede Wereldoorlog, kennen we de Duitse oorlogs- en bezettingspolitiek heel goed. Ze hield de deur open voor verschillende oplossingen al naargelang van de omvang der Duitse overwinning. Als minimum gold het vestigen van een verminkte Duitse vazalstaat waarin de flaminganten de marionettenregering zouden leveren. In de overwinningsroes van de eerste maanden stonden de alduitsers, de conservatieven en zelfs de keizer zonder meer de aanhechting van België bij Duitsland voor, en in latere jaren bleven invloedrijke leger- en vlootkringen daar voorstanders van. Daartussen lagen diverse plannen voor verbroekeling en militaire, politieke en economische overheersing.”³⁷

Na de Duitse nederlaag in 1918 was het enige tijd met Duitse belangstelling voor Vlaanderen gedaan. Pas in de jaren twintig kwam er weer beweging in. Zo rond het jaar 1926 werd de *Verein Deutscher Studenten* (VDSt) actief. De hierbij aangesloten studenten beleden een politiek conservatisme van christelijk-germaanse aard dat niet geheel vrij was van vormen van antisemitisme.³⁸ Behalve met Vlaanderen hield de VDSt zich met Duitstalige bevolkingsgroepen buiten de grenzen van Duitsland bezig en had daartoe o.a. een fonds opgericht: de *Grenzlandstiftung*. Binnen dat fonds ontstond in 1926 een afdeling speciaal belast met cultuurpropaganda in het buitenland: het *Auslandsamt*. Men beseftte terdege dat een ondersteuning van de nog steeds naar emancipatie strevende Vlamingen afbreuk zou doen aan de Franse invloed. Hoeveel liefde en belangstelling van welke aard dan ook er bij sommige Duitsers bestond, het reduceren van de Romaanse positie in Europa stond toch altijd op de voorgrond, wat na het Verdrag van Versailles ook wel enigszins begrijpelijk was. De reeds genoemde Oszwald was ook nu weer actief. Hij wist zelfs te bewerkstelligen dat het ministerie van buitenlandse zaken in Berlijn weekbladen als *Vlaanderen* en *Jong Dietschland* ging subsidiëren. Hij was het die aan de wieg stond van het *Nederlandsch Instituut*. Naar zijn mening was de Duitse Flamenpolitik allerminst annexionistisch van aard; het grote belang voor Duitsland van een „deutschfreundlich” Vlaanderen ontkende hij niet. Het is interessant wat Dolderer mededeelt over vormen van Frans imperialisme

36. Zie DOLDERER, *Wetenschappelijke Tijdingen*, nr. 4/1987, p. 214.

37. Lode WILS, *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven 1973, p. 28.

38. Zie DOLDERER, p. 216.

dat zijn ogen zelfs gericht zou hebben op het Duitse Rijnland, op Antwerpen en zelfs op Rotterdam.³⁹ Het streven van een Duits tegenwicht in de vorm van activiteiten van de VDSt, de Grenzlandstiftung en het Auslandsamt zou in dit licht gezien een zekere legitimiteit gehad kunnen hebben. Zo zagen het ook twee Duitse studenten van de VDSt: Vlaanderen een bolwerk van het Germanendom tegen het oprukkende Romanendom. Die studenten waren *Walther Reusch* en *Oskar Fleischmann*. Eerstgenoemde persoon zullen wij nog tegenkomen. Hij had vooral oog voor de sociale kant van de Vlaamse kwestie en hij verwachtte in dit opzicht veel van het ontstaan van een nieuwe Vlaamse bovenlaag.⁴⁰ Er werd ook toenadering gezocht tot „Dietsche” kringen in Noord-Nederland, dit alles onder het vaandel van de stamverwantschap. In 1927 ontstond in Keulen de *Deutsch-Niederländische Verein*, een gezelschap waarin de historicus *Franz Petri* een belangrijke rol ging spelen alsmede een aantal persoonlijkheden die tijdens de militaire bezetting van België 1914-1918 daar actief waren geweest. De belangstelling voor Vlaanderen stond „nach wie vor” in het teken van afweer tegen de Franse invloed. Met ontkende echter annexionistische oogmerken en beschouwde de Nederlanders als een zelfstandige Germaanse stam. Of dit een meer tactische opstelling was of dat het stoelde op welgemeende opvattingen, is moeilijk vast te stellen. Dolderer stelt in zijn studie dat al vóór 1933 concrete politieke doeleinden prevaleerden boven culturele bij de verlening van Duitse studiebeurzen aan Vlamingen.⁴¹ Dit nam in 1933 in sterke mate toe en ook Oszwald ging de stelling van de Duits-Vlaamse belangengemeenschap in de zin van de nationaal-socialistische rassenideologie interpreteren.⁴² Zou dit bij Reusch en Fleischmann, adepten van Oszwald, anders zijn geweest?

De geschiedenis van de financiering van het dagblad *De Schelde — Volk en Staat* werpt een licht op de Duitse oogmerken.⁴³ Verhoeyen stelt in zijn artikelen over deze financiering dat een aantal groeperingen in Nederland en Duitsland de Vlaamse kwestie wilde exploiteren om „de unitaire staat te verzwakken, en zo hun eigen invloed in België te vergroten ten nadele van de Franse invloed op cultureel, maar ook en vooral op politiek en militair gebied”.⁴⁴ Naast het Duitse Propagandaministerium speelde hier de alom aanwezige Oszwald een rol.

Het verdient aanbeveling iets dieper in te gaan op de genoemde *Keulse groep* die door De Jong als een belangrijke Duitse groepering die zich met Nederland

39. DOLDERER, W.T., nr. 4/1987, p. 222.

40. DOLDERER, W.T., nr. 2/1988, p. 113 vv.

41. DOLDERER, W.T., nr. 3/1988, p. 135.

42. DOLDERER, W.T., nr. 3/1988, p. 139.

43. Zie de artikelen van E. VERHOEYEN in *Wetenschappelijke Tijdingen*, nr. 4/1987 en nr. 1/1988 over deze kwestie.

44. VERHOEYEN, W.T., nr. 4/1987, p. 224.

bezigheids wordt beschouwd.⁴⁵ Hier ging men strikt wetenschappelijk te werk en in sommige gevallen zelfs op zeer hoog niveau. In dit verband moet in de eerste plaats de naam van dr. Franz Petri genoemd worden, een historicus die in de jaren dertig in België en Nederland bekend werd door zijn kritiek op Pirrenne en Geyl. In 1937 was hij Dozent in de mittlere und neuere Geschichte mit besonderer Berücksichtigung der niederländischen Geschichte in Keulen, waar hij in 1942 hoogleraar werd. In 1936 werd hij directeur van het Nederlandse Instituut in Keulen waar men zich intensief met de Nederlandse taal bezighield. Hij publiceerde o.a. in „De Vlag”, het orgaan van de Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft (de DeVlag), die vanuit Keulen in stand werd gehouden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij „Referent für Volkstum, Kultur und Wissenschaften beim Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich”. Hij kwam voort uit de protestants-christelijke jeugdbeweging, hetgeen hem aanvankelijk ervan weerhield zich bij het nationaal-socialisme aan te sluiten. Hij had vóór 1940 zelfs bij zijn Nederlandse collega Geyl gelogeerd, een man die al herhaalde malen tegen het nationaal-socialisme had gewaarschuwd. De inwendige krachtsontplooiing van Duitsland zou hij echter als Duits nationalist wel hebben toegejuicht en later, na de Duitse militaire successen in 1940, zou zijn stemming radicaal zijn omgeslagen. Uit zijn werk ging steeds meer bewondering voor het „Völkische” spreken alsmede geloof in de Germaanse kracht en grootheid.⁴⁶ Bij de Militärverwaltung in Brussel werkte hij tijdens de bezetting nauw samen met zijn collega-historicus dr. W. Reese. Zij organiseerden o.a. gastprofessoraten aan de universiteiten van Gent, Brussel en Luik die bedoeld waren om de Duitse invloed in cultureel opzicht te vergroten. Daartoe hadden zij voortdurend contact met Vlaamse collaborateurs die van hun kant rekenden op begunstiging van de Vlaamse zaak door de Duitsers. Hoe bedrogen zouden zij uitkomen!⁴⁷ In de staf van de Militärverwaltung zat ook Oberkriegsverwaltungsrat dr. Walther Reusch, een man die wij reeds eerder tegenkwamen in de VDSt. Hij had inmiddels ook in Brussel en Gent gestudeerd en was in 1935 gepromoveerd op het proefschrift „Die Sprachgesetzgebung auf dem Gebiete der Verwaltung in Belgien”. Hij had grote belangstelling voor de Groot-Nederlandse gedachte, maar het is natuurlijk de vraag of hij die gedachte als een doel zag of als een middel. Terug naar Franz Petri. Zijn magnum opus *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich* verscheen in 1937 en hij verwierf daarmee een niet gering wetenschappelijk aanzien. Zijn opvattingen komen in het kort op het volgende neer: Het ontstaan van de taalgrens en van de twee taalgebieden in

45. L. DE JONG, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 4, p. 207.

46. Zie I. SCHÖFFER, Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden, 1956. Schöffer heeft voor Petri als wetenschapsbeoefenaar grote bewondering.

47. Zie het boeiende artikel van Maurits CAILLIAU in Jaarboek 10, 1988 van de Vereniging Zannekin, p. 97-116.

België zijn niet de onmiddellijke neerslag van de vestiging van Germaanse stammen in het thans nog Nederlandstalige België, waarvan o.a. Pirenne uitgaat, maar het resultaat van een langdurig nivelleringsproces. Tussen de Loire en de Rijn was ten gevolge van de volksverhuizing een zekere symbiose van Romanen en Germanen ontstaan, wat nog blijkt uit tal van vroegmiddeleeuwse begraafplaatsen, plaats- en persoonsnamen, de historische klankontwikkeling en de woordenschat. De Germaanse stammen werden dus als voorposten van het grote Germaanse achterland aan Romaanse invloed blootgesteld. Het latere Holland met zijn bloeiende zeevaart en buitenlandse handel kwam met nog meer „vreemds” in aanraking, hetgeen tenslotte tot afscheiding leidde van het grote Germaanse achterland waar het organisch mee verbonden was: het Duitse Rijk. Zij hielden zich allen met de Nederlanden bezig, Oszwald, Reusch, Petri, Fleischmann, Reese, Steding en hoe zij ook mogen heten, de één als fel nationaal-socialist, de ander als Duits nationalist of als volks denkend chauvinist: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden waren de „ontbrekende parel in de kroon van het Rijk”! Of ging het zoals eerder geciteerd om een jaarlijk Groot-Nederduitse samenleving van Kales tot Riga...

Een romantisch concept, zonder enige zin voor realiteit, maar toch een eigen leven leidend. In de kringen rondom Toepfer werd overigens hier en daar in „volkse” termen gedacht, d.w.z. in vage begrippen als ras, volkse eigen-aard, bloed en de onvermijdelijke bodem. Men denke aan de invloed van Langbehn. Het ging om de gemeenschappelijke afkomst en om het bewust her-beleven daarvan. „Germanje” was daarbij meer dan de som van een aantal Germaanse staten als Duitsland, Denemarken, Holland etc. Uit de „volkse” vleugel van de Jugendbewegung was de groep van de *Artamanen* voortgekomen, wie de leuze „Zurück zum Lande” in de mond bestorven lag. Op zichzelf onschuldig natuurlijk, maar daarnaast waren de Artamanen door een sterk anti-Slavencomplex beheerst: zij wilden de ten oosten van de Elbe werkende Poolse landarbeiders weer naar Polen terugsturen. „Der Abwehrkampf gegen die Slawen” heette dit. Een Beierse Gauführer van de Artamanen was Heinrich Himmler, andere Artamanen waren Walther Darré, agrarisch expert van de NSDAP, en Rudolf Höss, de macabere commandant van het vernietigingskamp Auschwitz. Toch hield het merendeel van de Artamanen zich verre van het nationaal-socialisme; de jeugdige Ernst Jünger zou ook nog een tijdje Artamaan zijn. Volkse opvattingen behoeven dus niet noodzakelijkerwijze tot misdadigheid te leiden. Vermoedelijk zijn het „Artamaanse” geluiden geweest die de Nederlandse boerenzoons op de volkshogeschool-boerderij van Toepfer deden denken dat zij met nazi's te maken hadden. Misschien berustte het allemaal wel op een misverstand. Vooral de Noordduitsers zagen de Nederlander en zijn „aparte” nationaliteit als „einen bürgerlichen Nationalstil in einem niederdeutschen Volkstum”, als een soort aberratie die zich vooral in Holland (Amsterdam!) manifesteerde, een gewest dat altijd al had opengestaan voor „vreemde smetten” als Joden en Fransen en daardoor cosmopo-

litisch van aard was geworden. Men verwachtte dat de Nederlanders vroeg of laat van hun dwalingen zouden terugkeren en zou hen daarbij gaarne helpen. Kwam het omgekeerde ook voor? „Van Toepfer verluidt zelfs, dat hij tot gevangenisstraf veroordeeld is geweest, wegens Nederduits separatisme.⁴⁸ De wens tot aansluiting bij Nederland schijnt bij bepaalde Duitsers ooit te hebben geleefd en wel bij West-Nederduitsers als een reactie op het Pruisische machtsstreven dat zij vanuit een burgerlijke en klerikale levensstijl ongewenst achtten. In de vorige eeuw werd in kerken en op scholen in de grensgebieden nog frequent gebruik van het Nederlands gemaakt en het ging daarbij niet om de plaatselijke Platduitse dialecten maar om de Nederlandse standaardtaal. De Pruisische invloed was echter groot en van separatisme kon geen sprake zijn. Dat later de nazi's van zulk een separatisme evenmin iets moesten hebben, zal duidelijk zijn. Dat Toepfer wegens Nederduits separatisme gevangen heeft gezeten, is m.i. een legende zoals misschien wel veel rondom Toepfer tot de legende behoort.

Het kan niet de bedoeling van een artikel over Toepfer zijn een op volledigheid bogend overzicht te geven van de Duits-Vlaamse c.q. Nederlandse betrekkingen. Ik verwijs voor lectuur naar de genoemde studies van Dolderer, Verhoeyen of voor raadpleging naar de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Het ging erom een indruk te geven van bepaalde kringen uit deze sfeer die een rol hebben gespeeld in het curriculum van Alfred Toepfer, want om hem gaat het, om zo tot een profiel van deze uitzonderlijke man te komen. Evenmin pretendeert dit artikel een schets te geven van de individuen en groeperingen in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden die gaarne in de schoot van het Duitse Rijk wilden terugkeren. Ze waren er, in België zowel als in Nederland, maar de meerderheid hechtte toch aan zelfstandigheid. In Vlaanderen leverde collaboratie met de Duitsers in de jaren veertig niets op.⁴⁹ De meesten collaboreerden uit liefde voor de Vlaamse zaak, een zaak die de Duitsers in een geheel ander perspectief zagen. Daar is de dichter *Wies Moens*, oud-activist, sinds 1932 uitgever van *Dietbrandt*, tijdschrift van het „Dietsche Geslacht”. Hij logeerde ooit op Toepfers gastenboerderij op de Lüneburger Heide. „Ich habe ihn sehr geschätzt”, zei Toepfer tijdens het gesprek dat ik in 1987 met hem had. Na de Tweede Wereldoorlog weigerde Moens een uitnodiging van Toepfer te aanvaarden, omdat Toepfer annexionistische neigingen zou hebben gehad. Dat nam Moens hem kwalijk.⁵⁰ Dr. H. van de Wielen van de volkshogeschool te Bakkeveen die voor de oorlog contacten met Toepfer onderhield, kreeg van Toepfer in 1960 de Joost-van-den-Vondelprijs aangeboden. Hij heeft

48. Zie De Duitsers en het Dietse streven, geschrift van de hand van een vroeger hoofdredacteur van Storm-SS, berustend bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam.

49. Ik wijs nogmaals op het uitstekende artikel van Maurits CAILLIAU: Irredentisme of Revanchisme.

50. Naar prof. dr. Gilbert de Smet mij mededeelde had Moens hem dit in een brief geschreven.

gemeend deze te moeten weigeren.⁵¹ In 1940 wilde hij Toepfer niet ontvangen, daar deze gekleed was in het uniform van de Duitse Wehrmacht.⁵² Dr. Albert de Jonghe, schrijver van *Hitler en het politieke lot van België (1940-1944)* vertelde mij dat hij nog steeds nieuwsgierig was naar Toepfers activiteiten in België. Hij vroeg zich af hoe de verhouding van Toepfer tot de „volkse” ijveraars binnen de SS en de DeVlag is geweest. Op deze vraag geven interviews met Toepfer geen antwoord. In een brief van 29 september 1987 schreef Toepfer mij: „Ist diese Vergangenheit noch interessant genug?” Merkwaaardig blijft dat eminente wetenschapsbeoefenaren van het kaliber van een Oszwald, Reese, Petri en Reusch zo bereidwillig meewerkten met het nazi-regiem, ook al waren zij in wezen fatsoenlijke en integere mensen. Waren zij zo geobsedeerd door hun concept dat op de een of andere manier toch in de romantiek wortelde? Professor I. Schöffner ziet het zo: „Alleen de ideologische rechtvaardiging verklaart, waarom zovelen zich niet alleen mee hebben laten slepen, maar zich ook binnen deze ideologie konden inkapselen met een gevoel van idealisme. Want een schone ideologie kan dienen ter rechtvaardiging van hevige gruweldaden en wanbeleid. Achter de fraaie woorden stond de macht van het geweld en de misdaad, achter de vriendelijk- of sentimenteel romantische geleerde stond de kampbeul. In deze studie zullen wij meer zien van de idealistische geleerden die de nazi-ideologie dienden, maar nooit mogen we dan vergeten, dat zij stonden in één ‘rassische’, volkse gemeenschap schouder aan schouder met de beul, die de vergassing voltrok, of de generaal die een razzia gelastte. En dat zij alles zetten op die ene kaart, in zijn demonie en schrikwekkendheid de gruwelijkste van allen, Adolf Hitler, de Führer.”⁵² Dit is een hard oordeel, maar het moet gezegd worden om legendevorming tegen te gaan.

Na 1945 is een nieuwe tijd aangebroken. De F.V.S. verleent weer prijzen. Dr. Franz Petri kreeg in 1970 de Joost-van-den-Vondelprijs voor zijn verdiensten als bruggebouwer in de geschiedschrijving van de Nederlanden in Duitsland. In zijn dankrede bepleitte hij een „gemeinsame Behandlung der westeuropäischen Geschichte”. Dr. Walther Reusch vertegenwoordigt sinds 1970 de F.V.S. in tal van prijzen. „Die Aufgaben der Stiftung F.V.S. zu Hamburg liegen in der Förderung ungewöhnlicher Leistungen und wegweisender Bestrebungen im kulturellen, wissenschaftlichen und sozialen, land- und forstwirtschaftlichen Bereich sowie des Natur- und Umweltschutzes und der Denkmalpflege. Das geschieht namentlich durch Preise, Stipendien, Begegnungen, Veröffentlichungen und die Verwirklichung beispielhafter Vorhaben. Die Stiftung fördert Eu-

51. In een brief van 1-3-1989 schreef hij mij: „f 50 000 heb ik laten schieten.”

52. Mondelinge mededeling aan mij van dr. W. Verkade in december 1988.

53. I. SCHÖFFNER, Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden, 1956, p. 27-28.

ropäer aus West und Ost ohne Rücksicht auf Staatsangehörigkeit, Glauben und Rasse. In diesem Rahmen will sie Brücken von Volk zu Volk schlagen und dazu beitragen, die europäische Kulturgemeinschaft in all ihrer Vielfalt bewusster zu machen.”⁵⁴

Inderdaad, na de Zusammenbruch moest Toepfer opnieuw beginnen en hij moest de accenten verleggen.⁵⁵ Ik ben mij bewust dat deze poging een profiel te schetsen van deze moderne mecenas misschien geen antwoord geeft op de in de titel gestelde vraag. Dan is dit artikel slechts een aanzet. De lezer moge zijn eigen conclusies trekken.

Kemperbergerweg 671
NL-6816 RT Arnhem

54. Geciteerd naar het artikel van H.J. LELOUX, De Hamburgse stichting F.V.S., in: *Duitse Kroniek*, jaarg. 36, zomer 1986, nr. 1-2, p. 34.

55. N.K.C.A. IN 'T VELD schrijft in zijn „De SS en Nederland” (1976): „Na de oorlog ver schoof het idealisme van Töpfer zoals bij vele gelijkgezinden naar de Europese eenheid (zie ‘Times’, 20 dec. 1971)’”.